

Forord

Røyser finst i ulike former over heile Noreg, men definisjonen på røys som kategori skaper hovudbry for kulturminnevernet. For når er ei røys ei rydningsrøys, og når er ho ei gravrøys?

Med utgangspunkt i dette spørsmålet heldt Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, seminaret «Røyser: rydningar, graver eller begge delar?» 27.–28. februar 2017. Tema for seminaret var kulturminnekategorien røys, med utgangspunkt i at kategorien kan romma både fleire typar synlege fornminne, og fleire typar aktivitetar av svært ulik karakter, som gravrøyser, rydningsrøyser og andre typar anlegg.

Denne artikkelsamlinga spring ut av innlegg på seminaret, samt nokre få bidrag frå forskarar som ikkje hadde moglegheit til å delta. Artiklane er forfatta av ulike aktørar innanfor kulturminnevernet i Noreg og reflekterer ulike røyser, roller, erfaringar og dermed ulike innfallsvinklar. To artiklar frå nabolandet Sverige bidreg til å setja erfaringane frå Noreg i eit skandinavisk perspektiv.

Artiklane diskuterer, frå ulike vinklingar, korleis kategorien røys vert brukt av ulike aktørar, og kva konsekvensar bruken får for ulike sider ved kulturminnevernet både angåande budsjettering, utgraving og tolking. Så lenge «røys» vert primært brukt om rydningsrøyser, skaper dette føringar for utgravingsmetodikk, som påverker resultat, og som vidare kan føra til sirkelslutningar og sjølvoppfyllande profetiar. Diskusjonane i artiklane peiker mot at den noverande forståinga av kategorien «røys» som primært rydningsrøys, er eit tilfelle av at kartet ikkje stemmer med terrenget – det er dårleg samsvar mellom kulturminneregisteret Askeladden sin definisjon av røys samanlikna med faktiske resultat frå undersøkingar.

Denne situasjonen gjev utfordringar i kulturminnevernet, både i den byråkratiske sakshandsaminga og i sjølve dei arkeologiske registreringane og undersøkingane. For sakshandsaminga sin del er det utfordrande når kategoriar er utydelege og kan romma særskilte ulike aktivitetar med ulikt meiningsinnhald – frå gravferd til jordbruk. Orsaka til dette er at definisjonar er avgjerande for korleis dei blir handsama i norsk kulturminneforvaltning både når det gjeld prioritering av, og dispensasjon til, arkeologisk undersøking. Kulturminneforvaltninga i Rogaland har opplevd fleire situasjonar der desse problemstillingane er blitt aktualiserte, og har difor eit sterkt engasjement i denne problematikken. Dette er bakteppet for seminaret – eit ynskje om å løfta fram og diskutera problem og løysningar utifrå nyare undersøkingar og resultat.

Definisjonane som forvaltninga opererer med, er for det meste baserte på overflate-karakteristikk, kor det har vore vanleg å framheva at gravrøyser er tydelig konstruerte, medan det er karakteristisk for rydningsrøyser å sjå ut som samankasta stein. Men undersøkingar syner at tolkingar baserte på overflate-karakteristikk ofte kjem til kort i møtet med fornminne. I nyare undersøkingar der undersøkingemetodikken er blitt tilpassa og endra, veks det fram eit bilete av at steinsamlingar glir mellom dikotomiane gravrøys og rydningsrøys. Erfaringane tilseier at røyser mange gonger kan vere begge delar, eller noko anna, eller ein del av noko større, men også at rydningsrøyser kan vera store og praktfulle, og likeeins at graver kan vera «stygge», små og ustrukturerte. Forventa lokaliseringar av dei to kategoriane i landskapet held heller ikkje alltid stikk. Oppkasta stein rundt store markfaste stein treng ikkje vera rydningsrøyser, men kan òg innehalda gravleggingar.

Frå universitetsmusea si side er sakshandsaminga si oppdeling av røysene i dikotomien rydning – gravrøys difor vanskeleg, sidan overflatekarakteristikk viser seg sjeldan å vera korrekt. Dikotomien resulterer i at røysa blir ulikt handsama i forvaltninga alt etter om ho er definert som rydning eller grav. Å grava ei røys som grav eller som rydning har faglege og økonomiske implikasjonar for kostnader og anteke av potensial ved undersøkinga. Dette vil vidare bli styrande for omfang, val av metode og kostnader til undersøking, samstundes som val av omfang og utgravingsmetodikk ofte blir styrande for tolkinga av objektet. Ei rydningsrøys vert snitta for å få fram profil og dyrkingslag, medan ei gravrøys vert forsiktig utgravd for å finna menneskeleivningar (og eventuelt dyreleivningar), gravgods og konstruksjonselement. Dette resulterer i ein sirkelargumentasjon, som ofte fører til at røysene vert tolka utfrå korleis dei vert utgravne. I andre tilfelle blir definisjonane endra undervegs, baserte på den enkelte arkeologen si erfaring, noko som gjev store konsekvensar for prosjektet sin økonomi, og kan føra til at det vert tvinga fram omprioriteringar av undersøkinga sitt omfang.

Ein annan problematikk er knytt til omfanget av undersøkingsarealet. Tradisjonelt har undersøkingar vore meir eller mindre objektspesifikke, det vil sei at dei berre omfattar sjølve røysa, særleg ved undersøking av rydningsrøys. Men nyare røynsle syner at bruksarealet, eller aktivitetsområdet, ofte er større og gjerne strekk seg utover i store områder rundt røysa, òg ved rydningsrøysar, med funn av strukturar under dyrka mark. Dette kompliserer tolkinga av kulturminnelandskapet, kor røysa berre blir ein del av større samfunnsprosessar som omfattar ulike aktivitetar og arkeologiske leivningar. Ved bruk av maskin og større avdekkingsareal, som skildra og diskutert i nokre av artikkane her, blir resultatet at røysene inngår i større system, saman med andre typar steinkonstruksjonar og spor av andre aktivitetar som bygnader, eldstader, kokegroper, dyrkingslag osv. Slike resultat er avgjerande for tolkinga av kva aktivitetar og samfunnsmessige prosessar som har funne stad på plassen.

Dette taler for ei oppvurdering av røysa som ein identifikator av agrarhistoriske aktivitetar. Tradisjonell undersøkingsmetodikk har lenge vore altfor avgrensa til å anerkjenna røysa sitt fulle potensial i vår agrarhistoriske utvikling og historie. Røysar bør difor utgravast kontekstuellt for å avdekka ulike handlingsprosessar og eventuelt ulike bruksfasar. Men dette skaper problem når den vanskeleg definerbare røysa møter krava til ein definisjon frå byrjinga av den byråkratiske prosessen i kulturminnevernet, som skal avklara omfang og kostnader ved ei projektskildring og eit budsjett for undersøking. Seminaret og artikkelsamlinga ynskte å løfta slike problem for å syna vegen framover for kulturminnevernet, slik at me er betre skodde til å løysa floka der definisjonar av røysa møter praksis i form av registreringar og utgravningar i framtida. Artikkane, og erfaringane som dei skildrar og reflekterer kring, dannar vurderingsunderlag for kulturminnevernet framover.

Det å sjå rydningsrøysar som noko meir enn berre rydning, bryt med arkeologien sin historisitet som tradisjonelt berre ser objekta som økonomiske eller busetnadshistoriske fenomen i landskapet. Røysar er meir enn ei hending på eit bestemt tidspunkt. Samstundes har forståinga av grav blitt endra, og dei mange «funntomme gravrøysene» skifter fokus frå grava som ein siste kvilestad til grava som ein prosess. Noko som underbygger det grunnleggande spørsmålet for artikkelsamlinga: Når er ei røys ei grav, og når er ho noko anna? Svaret er ikkje det eine eller det andre, men heller at røysene er resultat av ulike handlingssekvensar over tid. Dette skaper ein større kompleksitet i tolkingar og auka moglegheiter for å løfta fram dei sosiale og rituelle aspekta av menneskelege handlingar.

Stavanger, juni 2020

Kristin Armstrong Oma, Håkan Petersson og Lisbeth Prøsch-Danielsen
Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger